

DOI

Stručni članak

Professional paper

Primljeno 08. 11. 2023.

Prof. dr. Amina Pehlić

Islamski pedagoški fakultet Univerziteta u Zenici
amina.pehlic@unze.ba

**PRIKAZ KNJIGE „BOSANSKI JEZIK I
KOMUNIKACIJA U NASTAVNOJ PRAKSI“
AUTORA ISMAILA PALIĆA I MIRELE
OMEROVIĆ**

Sarajevo, Sarajevo Publishing, 2023, 382 str.

Knjiga „Bosanski jezik i komunikacija u nastavnoj praksi“ plod je dugogodišnjeg rada autora Ismaila Palića, redovnog profesora na Filozofskom fakultetu u Sarajevu i Mirele Omerović, vanredne profesorice na Pedagoškom fakultetu u Sarajevu. Nadahuće za idejno oblikovanje knjige rezultat je učešća autora u dva projekta (2021): „Jezičko izražavanje i razvoj komunikacijske kompetencije u nastavnom procesu“ i „Kultura dijaloga i rod u jeziku“.

Knjiga se sastoji od 11 poglavlja u kojima autori predstavljaju i analiziraju sadržaje koji se odnose na jezik, komunikaciju, konkretno bosanski jezik – u historijskom i savremenom kontekstu te bosanski jezik kao nastavni predmet.

U prvom poglavlju, *Jezik, govor i mišljenje*, autori polaze od definiranja pojmova *jezik* i *govor* i njihove međusobne uvjetovanosti te ističu da lingvistika kao nauka o jeziku nužno mora proučavati i jezik i govor, njihovo međudjelovanje u jezičkoj komunikaciji, sličnosti i razlike kako bi se u potpunosti razumjeli odnosi koji se uspostavljaju u komunikacijskom procesu. Dalje su predstavljena različita tumačenja odnosa između jezika, govora i mišljenja i u tom kontekstu brojne teorije usvajanja jezika – ontogeneze.

U drugom poglavlju, *Komunikacija, lingvistika i jezička kompetencija govornika*, autori definiraju pojam komunikacije, elemente komunikacijskog procesa, buku, redundancu te predstavljaju podjelu komunikacije polazeći od različitih kriterija: a) s obzirom na karakter koda – verbalna i neverbalna i b) s obzirom na odnos i ulogu komunikatora – jednosmjerna i dvosmjerna. Također, detaljno se analiziraju, prema različitim autorima, pojmovi koji se odnose na: a) lingvističku (znanje jezika, teorija) i b) komunikacijsku (upotreba jezika, praksa) kompetenciju, navodeći da se u odgojno-obrazovnoj praksi akcenat stavlja na teorijska, a ne na praktična znanja, i ističući potrebu značajnijeg podsticanja komunikacijske kompetencije učenika.

U trećem poglavlju, *Jezičke djelatnosti i govorno-jezički razvoj*, detaljno su predstavljene četiri jezičke djelatnosti: slušanje, govorenje, čitanje i pisanje. Značajan dio ovog poglavlja odnosi se na opis govorno-jezičkog razvoja djeteta od rođenja do polaska u školu i dalje u pubertetu, u kontekstu faza kojima su svojstvene određene osobine mišljenja: prva, senzorno-motorička faza (od rođenja do 18 mjeseci); druga, predoperacionalna faza (od 18 mjeseci do 7 god.); treća, faza konkretnih operacija (od 7 do 11 god.); i četvrta, faza formalnih operacija (od 11 god. i dalje). U ovom poglavlju načinjen je pomak činjenicom da autori, po svom naučnom opredjeljenju lingvisti, na prostoru Bosne i Hercegovine govore o usvajanju jezika i razvoju govora na ranom uzrastu (od rođenja do polaska u školu). Naime, kad je u pitanju učenje maternjeg jezika, o bosanskom jeziku se govori u kontekstu osnovnoškolskog i srednjoškolskog obrazovanja, stoga ova knjiga predstavlja novinu budući da lingvisti počinju uzimati u obzir i predškolski nivo obrazovanja. U tom kontekstu navode se dva osnovna razdoblja govorno-jezičkog razvoja: a) predlingvističko, koje traje od rođenja do pojave prve riječi i b) lingvističko, koje počinje pojavom prve riječi. Predlingvističko razdoblje je opisano kroz četiri kraća vremenska perioda koja traju po nekoliko mjeseci, dok je lingvističko razdoblje predstavljeno opisom razvoja artikulacije glasova, bogaćenja rječnika i usvajanja gramatičkog sistema.

U četvrtom poglavlju, *Usmena i pismena komunikacija*, polazeći od definiranja govora kao individualne realizacije jezičkog sistema u usmenom i pismenom obliku, navode se razlike između

usmenog i pismenog govora. Posebno su predstavljena obilježja usmenog govora, tzv. vrednote usmenog govora, koje se, prema već izvršenoj klasifikaciji nekih autora, na osnovu načina percepcije klasificiraju u dvije grupe: a) one koje se percipiraju čulom sluha, tj. auditivne (intonacija, intenzitet, tempo, pauza i boja glasa) i one koje se percipiraju čulom vida, tj. vizuelne (geste, mimika i stvarni kontekst).

U petom poglavlju, *Sociolingvistička dimenzija jezika: jezički varijeteti, jezičke norme i standardni jezik*, autori analiziraju naslovom obuhvaćena sociolingvistička pitanja. S obzirom na varijabilnost jezika, tj. činjenicu da se jezik ne ostvaruje u homogenom obliku, već kao skup različitih pojava, autori predstavljaju, prema Radovanoviću odranije poznatu, podjelu raslojavanja jezika na četiri tipa: a) funkcionalno, b) socijalno, c) individualno i d) teritorijalno. Objasnjen je pojam idioma kao jezičkog varijeteta bilo koje vrste i podjela na organske i neorganske idiome te u tom kontekstu pojam standardnog jezika kao proizvoda svjesnog djelovanja govorne zajednice da oblikuje jezički varijetet koji će funkcionirati u različitim sferama javne komunikacije. Jezička norma je predstavljena pojašnjavanjem implicitne – koju posjeduje svaki jezički idiom i podrazumijeva ukupnost pravila koja uređuju jezik kao sistem i eksplicitne – koja je rezultat normiranja, propisivanja pravila, tj. kako bi se određenim varijetetom, u ovom slučaju standardnim jezikom, trebalo ili bilo pravilno govoriti i pisati. U definiranju pojma standardnog jezika autori polaze od Brozovićeve, u južnoslavenskoj lingvistici najpoznatije i najrazrađenije, definicije koja standardni jezik određuje kao autonoman vid jezika, uvijek normiran i funkcionalno polivalentan. U takvom razumijevanju standardnog jezika ključna su obilježja elastične stabilnosti (stabilnost standardnog jezika obezbjeđuju eksplicitna pravila, dok otvorenost za moguće i/ili neizbježne promjene govori o njegovoj elastičnosti) i autonomnosti (neovisnost standardnog jezika o drugim jezičkim varijetetima) na kojima je insistirala Praška škola. Kao funkcije svojstvene standardnom jeziku navode se funkcije ujedinjavanja, odvajanja, prestiža, sudjelovanja i normativne orijentacije. Autori izdvajaju i svojstva standardnog jezika koja ističe savremena sociolingvistika, po kojima se on razlikuje od dijalekata i sociolekata – standardni jezik je nadregionalan i univerzalan. Dok se u južnoslavističkoj

sociolingvističkoj literaturi standardni jezik posmatra kao proizvod standardizacije, autori ističu da se u savremenoj sociolingvistici standardizacija radije promatra u kontekstu šireg intencionalnog (po pravilu institucionalnog) političkog angažmana društvene zajednice koji se naziva jezička politika a konkretizira se u jezičkom planiranju. Opisom suprotstavljenosti između preskriptivista (zagovornika nametanja jezičkih normi s ciljem stvaranja standardnog jezika kao superiornog jezičkog varijeteta) i deskriptivista (zagovornika opisa jezika takvog kakav on objektivno i jeste, poštujući činjenicu da pravila moraju biti utemeljena na jezičkoj praksi i koji općenito odbacuju bilo kakvu vrijednost pojma „pravilnosti“, ističući da nijedan prirodni jezički izraz ne može biti „nepravilan“), autori razumljivim navode u novije vrijeme načinjen zaokret i otklon od ove binarne nepomirljive opozicije preskriptivizam/deskriptivizam prema jednom balansiranom pristupu. Ističu da većina onih koji su dali značajan doprinos lingvistici ne spadaju ni u preskriptiviste niti u deskriptiviste. Dalje, objašnjena su dva osnovna tipa planiranja: a) planiranje korpusa – koje se često izjednačava sa standardizacijom, a posebno kodifikacijom kao jednim njenim dijelom, što se konkretizira izradom standardnojezičkih priručnika (kao što su pravopis, rječnik i gramatika) i b) planiranje statusa – koje se odnosi na ukupnost aktivnosti kojima se definiira upotreba i funkcija jednog jezika unutar države, nacije ili nekog drugog tipa društvene zajednice. Na kraju poglavlja objašnjene su četiri osnovne aktivnosti jezičkog planiranja: a) selekcija (izbor baze standardnog jezika); b) kodifikacija (normativni postupak u užem smislu te riječi, izrada normativnih priručnika), koja podrazumijeva četiri postupka – grafizacija (normiranje načina pisanja), gramatizacija (donošenje gramatičkih normi), leksikalizacija (formiranje leksikona) i akcentuacija (propisivanje izgovorne norme); c) implementacija (primjena norme) i d) elaboracija (razrada norme). Poznato je da Radovanović jezičko planiranje, odnosno standardizaciju, posmatra kroz deset faza na koje se autori ovdje osvrću, ali se iz praktičnih razloga odlučuju na jednostavniji prikaz (navedene četiri faze).

I, šesto poglavlje - *Standardni bosanski jezik u povijesnoj i savremenoj perspektivi* - odnosi se na standardni jezik, ali konkretno bosanski, u dijahroniji i sinhroniji, kao i na njegove

relacije prema drugim standardnim jezicima utemeljenim na novoštokavskoj osnovi. Autori su prikazali standardizaciju bosanskog jezika kroz ukupno pet historijskih tokova, koji se vremenski najvećim dijelom podudaraju s različitim državno-pravnim položajem Bosne i Hercegovine od druge polovine 19. st. do danas. *Prvi tok*, koji je najkraći (1866-1878), obuhvata posljednjih dvanaest godina u kojima je Bosna i Hercegovina pripadala Osmanskom carstvu. U ovoj fazi bosanski jezik je statusno definiran kao standardni jezik sveg stanovništva Bosanskog vilajeta, imao je nadregionalni karakter i funkcionirao kao prestandardni idiom. *Drugi tok* standardizacije obuhvata period od 1878. do 1907. godine, tj. od pada Bosne i Hercegovine pod upravu Austro-Ugarske do pred njenu aneksiju (1908). Ovaj tok podrazumijeva nastavak prethodnog, jer su austrougarske vlasti nastavile jezičku politiku Bosanskog vilajeta, tj. bosanski jezik je jezik svih stanovnika Bosne i Hercegovine, utemeljen na domaćim narodnim govorima. Za razliku od vlasti Bosanskog vilajeta, koje nisu vodile posebnu nacionalnu politiku, već su na bosansko društvo gledale kao na višekonfesionalnu jednoetničku i jednojezičku zajednicu, austrougarske vlasti su insistirale na nacionalnom standardnom bosanskom jeziku, odnosno standardnom jeziku bosanske nacije, što je konkretizirano i objavljivanjem *Gramatike bosanskoga jezika* 1890. godine. *Treći tok*, po trajanju najduži (1907-1970), počinje naglom promjenom jezičke politike austrougarske vlasti pod pritiskom srpskog i hrvatskog nacionalnog pokreta, što je ozvaničeno ukidanjem službenog naziva bosanski jezik i njegovom zamjenom nazivom srpsko-hrvatski. Bosna i Hercegovina i njene institucije u ovom periodu nisu imale nikakvog utjecaja na procese standardizacije, koja je vođena iz Srbije i Hrvatske, što se odrazilo i na korpus bosanskog jezika, jer su uključene mnoge jezičke komponente koje nisu bile bosanske, dok su mnoge čak i tipično bosanske isključene. *Četvrti tok* (1970-1991) počinje u vrijeme srpsko-hrvatske standardnojezičke polarizacije, kad se insistira na dvovarijantnosti srpskohrvatskog jezika. Tada Bosna i Hercegovina postaje značajan faktor jezičke politike kojom je promovirana sloboda u jezičkom izrazu svakog pojedinca, uz njegovanje bosanskohercegovačkih jezičkih osobenosti. Intenziviran je rad na istraživanju bosanskohercegovačkog standardnojezičkog izraza, koji je

nominalno predstavljao treću varijantu standardnog srpskohrvatskog jezika. *Peti tok* počinje 1991. godine, kada se u upotrebu vraća naziv *bosanski jezik*. Ovdje autori predstavljaju dva temeljna načela jezičke politike i jezičkog planiranja bosanskog jezika od 1990-ih godina do danas: a) glavni korisnici bosanskog jezika jesu Bošnjaci, te se stoga u normiranju treba oslanjati na njihova jezička obilježja, odnosno odgovarajuće jezičke izvore i b) postoji kontinuitet procesa standardizacije koji u osnovi treba slijediti. Također, navedena su i dva različita pristupa u standardizaciji bosanskog jezika (od 1991. do danas). Prvi nastoji slijediti prethodno navedena dva temeljna načela jezičke politike o bosanskome kao jeziku dominantno Bošnjaka i o kontinuitetu njegove standardizacije. Zagovornici drugog pristupa nastoje oživjeti jezičku politiku iz treće faze (1970-1991), pri čemu je bosanski jezik nastavak ili novo ime za „bosankohercegovački standardnojezički izraz“, čija norma dopušta veliki broj dubleta i višestrukosti. Prema interpretaciji ova dva pristupa, jasno je da autori podržavaju prvi pristup, smatrajući da drugi, sa širokom normom koja dozvoljava veliki broj varijantnih oblika, negira standardnu posebnost bosanskog jezika. Autori se osvrću i na negiranje bosanskog jezika od strane srpskog i hrvatskog nacionalizma, u obliku odricanja njegove posebnosti, pri čemu se on smatra dijelom srpskog ili hrvatskog jezika, te na negiranje u obliku neprihvatanja njegovog imena (bosanski jezik, i nametanje naziva bošnjački). Kao jedan oblik negiranja standardnog bosanskog jezika autori smatraju i interpretacije sociolingvističkih prilika u četiri države (Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Hrvatskoj i Srbiji) prema kojima se u ovim državama radi o upotrebi jednog policentričnog standardnog jezika koji se ostvaruje u varijantama, te da se stoga ne radi o zasebnim standardnim jezicima. U tom kontekstu autori osuđuju i politički dokument „Deklaracija o zajedničkom jeziku“ koja je produkt zagovornika zajedničkog policentričnog standardnog jezika, smatrajući da danas jednostavno ne postoji državna ili bilo koja druga društvena zajednica koja je subjekt takve jezičke politike. Autori, također, skreću pažnju na naučnu neosnovanost upotrebe naziva „bosanski/hrvatski/srpski jezik“, odnosno njegove skraćenice „b/h/s“, i ukoliko bi u istom kontekstu trebalo spomenuti sva tri jezika, onda bi, prema njihovom mišljenju, primjerena formulacija bila samo „bosanski

jezik, hrvatski jezik i srpski jezik“. Na kraju ovog petog poglavlja zaključeno je da su standardni bosanski jezik, standardni hrvatski jezik i standardni srpski jezik zasebni standardni jezici jer, između ostalog, svaki od njih ima svoju eksplicitnu normu, odnosno normativne priručnike.

Sedmo poglavlje, *Bosanski jezik kao nastavni predmet u višejezičkom okruženju*, imajući na umu zakonom zagwarantirano pravo svakog učenika da izučava svoj maternji jezik (bosanski, hrvatski ili srpski), elaborira položaj maternjeg jezika kao nastavnog predmeta kroz četiri aspekta: a) naziv nastavnog predmeta, b) kurikulumi, c) udžbenici i d) organizacija i izvođenje nastave. Naime, pitanje nastave maternjeg jezika u osnovnom i srednjem školstvu u Bosni i Hercegovini nastoji se riješiti na jedan od tri načina. Prvi je formalno postojanje tri nastavna predmeta za tri jezika, a praktično postojanje samo jednog, tj. srpskog (primjer Republike Srpske); drugi je i formalno i praktično postojanje samo jednog, tj. hrvatskog (primjer Kantona 10); i treći je i formalno i praktično izjednačavanje tri jezika (primjer Kantona Sarajevo). Nijedan od ova tri načina nije u skladu sa zakonom, jer ne uvažava jednako pravo pripadnika svakog naroda na njegov maternji jezik. Autori stoga kao rješenje problema organizacije nastave maternjeg jezika na osnovnoškolskom i srednjoškolskom nivou nude tzv. „dinamični balansirani model“ ili „model 1-1-3-1“, što znači: „jedan predmet – jedan nastavni kurikulum – tri udžbenika – jedna nastavna grupa“, kao najprimjereniji u uvjetima kad bosanski jezik nije maternji svim učenicima u nastavnoj grupi. U nastavku je objašnjeno šest principa na kojima počiva ovaj model. Autori smatraju da predloženi model dokida dosadašnju neprihvatljivu praksu u proučavanju bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika u Bosni i Hercegovini: prvo, u Republici Srpskoj pruža mogućnost proučavanja bosanskog i hrvatskog pored srpskog koji je trenutno jedini zastupljen; drugo, u kantonima s hrvatskom većinom otvara prostor bosanskom i srpskom jeziku za učenike bošnjačke i srpske nacionalnosti; treće, u kantonima sa bošnjačkom većinom dokida praksu proučavanja tri jezika kao jednoga; i četvrto, eliminira argument različitosti jezika za postojanje „dvije škole pod jednim krovom“.

Na početku osmog poglavlja, *Pragmatika i govorni činovi: ka unapređenju pragmatičke kompetencije kroz nastavu bosanskog*

jezika, autori navode da se pragmatika, prema definicijama u lingvističkim priručnicima, odnosi na upotrebu jezika u konkretnom kontekstu (praktičnim situacijama) te da uključuje fokusiranje na govornika i sagovornika, njihove mogućnosti, sposobnosti i načine kodiranja i dekodiranja (interpretacije) jezičkih iskaza. U nastavku autori definiraju govorne činoe (načine na koje ljudi govorenjem obavljaju određene društvene aktivnosti) i predstavljaju njihove tipove (zahtjeve, izvinjenja, žalbe, pohvale i sl.). Posebno ističu značaj pragmatičke kompetencije, jedne od najkompleksnijih vrsta komunikacijske kompetencije. Pošto učenici nisu uvijek svjesni njenog značaja, pred nastavnicima je zadatak i izazov da kroz komunikacijsko iskustvo posvijeste važnost pragmatičke funkcije jezika. Jedan od metodičkih postupaka koji autori predlažu za jačanje svijesti učenika o značaju i potrebi primjerenog pragmatičkog ponašanja u izvođenju govornog čina jeste aktivnost igranja uloga govornika i sagovornika u simuliranim dijaloškim komunikacijskim situacijama. U tom kontekstu koristan je detaljan opis osam govornih činova – izvinjenja, prigovora, komplimenata, pozdrava, poziva, zahtjeva, odbijanja i zahvala, koje autori daju na kraju poglavlja, sa navođenjem konkretnih strategija koje se mogu koristiti u njihovom izvođenju.

U devetom, najobimnijem poglavlju: *Jezičke vježbe i nastava jezičkog izražavanja*, fokus je na nastavi jezičkog izražavanja, većim dijelom osnovnoškolskoj. Najveći dio poglavlja predstavljaju korisne oprimjerene jezičke vježbe, koje su prema svrsi vježbanja podijeljene na: a) gramatičke (fonetsko-fonološke, morfološke i sintaksičke), leksičke (leksičko-semantičke, leksičko-gramatičke i leksičko-stilističke), pravogovorne ili ortoepske (artikulacijske, akcenatske i intonacijske), pravopisne ili ortografske (pismene vježbe i zadaci, pismeni diktati i pismeni sastavi) i stilsko-kompozicijske (dijaloške i monološke vježbe).

Deseto poglavlje, *Nastavničke vještine i poučavanje jezika*, kraće je poglavlje u kojem autori govore o elementima koji su bitni za kreiranje kvalitetnog nastavnog procesa općenito i posebno nastave bosanskog jezika i književnosti. Između ostalog, istaknut je značaj kvalitetnog nastavnika koji kontinuirano radi na usavršavanju svojih nastavničkih kompetencija (stručnih, akademskih, kao i metodičkih znanja i vještina), pri čemu jednu od

ključnih uloga ima upravo nastavnik maternjeg jezika i književnosti.

U posljednjem, jedanaestom poglavlju: *Neverbalna komunikacija u nastavi*, autori ističu ulogu i značaj neverbalne komunikacije, budući da ona nerijetko jasnije i oštrije prenosi poruku u odnosu na same riječi. Naveli su i analizirali šest osnovnih funkcija neverbalne komunikacije: a) izražavanje emocija, b) izražavanje uzajamnih stavova, c) prezentiranje vlastitih osobina, d) dopuna i podržavanje verbalne komunikacije, e) zamjena za verbalnu komunikaciju i f) konvencionalno izražavanje različitih vrsta socijalnih aktivnosti. Između ostalog, naveden je značaj neverbalne kinetičke (kinezičke) komunikacije, koja je zasnovana na pokretima tijela (ruke, glava, noge, trup, lice); proksemičke (prostorna udaljenost); komunikacije artefaktima (način odijevanja, frizura, šminka, nošenje kravate, nakita i sl.); olfaktivne komunikacije (komunikacija mirisom); temporalne (odnos prema vremenu) i sl.

Knjiga je, kako autori ističu, namijenjena prije svih nastavnicima bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika i književnosti, nastavnicima razredne nastave, studentima – budućim učiteljima i nastavnicima svih profila, kao i univerzitetskim profesorima i stručnjacima koji su usmjereni na poučavanje jezika i književnosti u nastavnom procesu, ali i svima onima kojima je u fokusu zanimanje za kulturu govora i osposobljavanje za jezičko izražavanje u svim segmentima djelovanja. Nakon uvida u sadržaj knjige sa sigurnošću se može zaključiti da će ona uistinu biti od koristi svima onima kojima je i namijenjena.

Imajući na umu prethodno rečeno, toplo preporučujem ovu knjigu kao priručnik za nastavu maternjeg jezika i književnosti i u teorijskom i praktičnom smislu (na osnovnoškolskom, srednjoškolskom i univerzitetskom nivou); ali i kao korisnu knjigu svima onima koji se zanimaju za sadržaje iz oblasti jezika i jezičke kulture.